

MuseumEdu 6

Museums, education and 'difficult' heritage
Μουσεία, εκπαίδευση και «δύσκολη» κληρονομιά

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μουσειακή και εκπαιδευτική πραγμάτευση της «δύσκολης πολιτισμικής κληρονομιάς» (“difficult heritage”) αποτελεί το θέμα του τρέχοντος ειδικού τεύχους του *MuseumEdu* που επιμελήθηκαν η Εσθήρ Σολομών και η Ελένη Αποστολίδου.

Περιλαμβάνει κείμενα αποκλειστικά στην αγγλική γλώσσα, καθώς και εκτενή αγγλική εισαγωγή γύρω από τις βασικές παραμέτρους της σχέσης μεταξύ μουσείων, εκπαίδευσης και «δύσκολης κληρονομιάς», όπως αυτές αποτυπώνονται στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία. Όλα τα άρθρα συνοδεύονται από περιλήψεις στα αγγλικά και τα ελληνικά.

Το σκεπτικό

Τα τελευταία χρόνια η μουσειολογική έρευνα δίνει έμφαση στο θέμα της «δύσκολης κληρονομιάς». Τον όρο εισήγαγε το 2009 η Sharon McDonald στο βιβλίο της *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and beyond* και αναφέρεται –στο πλαίσιο της ευρείας πλέον χρήσης του από τις Σπουδές Πολιτισμικής Κληρονομιάς– σε πτυχές του παρελθόντος που δεν προάγουν θετικές ή ηρωικές ατομικές και κοινωνικές ταυτότητες, καθώς και σε ιστορικές αφηγήσεις που προκαλούν αντιπαραθέσεις, αμφισβητήσεις, κοινωνικές διαφορές και συγκρούσεις (Harrison 2008· Logan & Reeves 2009· Silverman 2011· Convery, Corsane & Davis 2014).

Ποιος είναι ο ρόλος των μουσείων και της μουσειακής εκπαίδευσης στη διαχείριση δύσκολων και αμφιλεγόμενων ιστορικών θεμάτων; Πώς αντιμετωπίζουμε τα θέματα αυτά σε εκθεσιακούς χώρους και τόπους μνήμης; Πώς προάγεται η καλλιέργεια της κριτικής ιστορικής σκέψης και της πολιτειότητας στα παιδιά αλλά και στους ενήλικες επισκέπτες-χρήστες των μουσείων και των συλλογών τους;

Στο τεύχος αυτό του *MuseumEdu*, η δημόσια ιστορία και αρχαιολογία συναντούν την κριτική μουσειολογία, τη μουσειακή εκπαίδευση και την ιστορική εκπαίδευση. Συγκεντρώνονται έτσι μελέτες από ιστορικούς, αρχαιολόγους, μουσειολόγους, επιμελητές μουσείων, εκπαιδευτικούς και μουσειοπαιδαγωγούς, οι οποίοι παρουσιάζουν ενδιαφέροντες και πρωτότυπους τρόπους πραγμάτευσης και αξιοποίησης

περιπτώσεων δύσκολης πολιτιστικής κληρονομιάς, σε σχέση με μνημεία, μουσεία, εκθέσεις, ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους και πολιτισμικά τοπία.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε ζητήματα πολιτικών ταυτότητας και πολιτισμικής μνήμης, τα οποία (συν-)εξετάζονται με τις αντιλήψεις διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (επισκεπτών μουσείων αλλά και μη-επισκεπτών) για επίμαχα ή τραυματικά ιστορικά γεγονότα, στην Ελλάδα και αλλού. Υποστηρίζεται ότι η δύσκολη υλική κληρονομιά, μέσα από τους τρόπους μουσειακής αναπαράστασης, διαχείρισης και μουσειοπαιδαγωγικής αξιοποίησης, δύναται να λειτουργήσει ως σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο και πολύτιμη πηγή γνώσης αλλά και ως αφορμή κοινωνικής δράσης. Τα μουσεία καθίστανται από τα πιο γόνιμα και ελπιδοφόρα πεδία όχι μόνο για την ενίσχυση της κριτικής ιστορικής σκέψης αλλά και για την καλλιέργεια μιας ευαισθητοποιημένης στάσης απέναντι στην κοινωνική και πολιτισμική ετερότητα, φέρνοντας έτσι το κοινό αντιμέτωπο με τις προσωπικές πολιτικές και κοινωνικές του ευθύνες, σε μια κατακερματισμένη, συχνά άδικη, και εν τέλει *δύσκολη* κοινωνική καθημερινότητα.

Η δομή

Πέραν της ελληνικής και της αναλυτικής αγγλικής εισαγωγής, στο τεύχος φιλοξενούνται εννιά μελέτες που διερευνούν θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα δύσκολης υλικής κληρονομιάς σε ποικίλα συμφραζόμενα: μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις σε ιστορικά και αρχαιολογικά μουσεία, όπως στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων και στο Μουσείο Ολοκαυτώματος του Yad Vashem της Ιερουσαλήμ, το Μουσείο και ο Μνημονικός Χώρος του στρατοπέδου συγκέντρωσης του Άουσβιτς στην Πολωνία, οι πρώην Φυλακές Τρικάλων, μια περιοδεύουσα έκθεση στις Ηνωμένες Πολιτείες για το Bunce Island της Sierra Leone με θέμα το δουλεμπόριο αφρικανικών πληθυσμών τον 17ο και 18ο αιώνα, το κοινοτικό περιφερειακό μουσείο “MUSE” στα περίχωρα της πόλης Curitiba στη Βραζιλία, οι αφηγήσεις Ελλήνων και Τούρκων προσφύγων όπως καταγράφονται και δημοσιεύονται από τις μνημονικές κοινότητες των Ανταλλαγέντων της Σύμβασης της Λοζάνης, το Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλιά Χαιδεμένου» στην Αθήνα, μνημεία, κτήρια και δημόσια γλυπτά στην πόλη της Φλώρινας. Οι περιπτώσεις αυτές παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον ως προς την αντιμετώπιση δύσκολων όψεων του παρελθόντος, όπως αυτές βιώνονται, ερμηνεύονται και παρουσιάζονται σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο παρόν.

Ειδικότερα, το τεύχος συντίθεται από τρία μέρη.

Το πρώτο μέρος του τεύχους εστιάζει στην εκθεσιακή πραγμάτευση δύσκολων παρελθόντων.

Η **Ελένη Κοτζαμποπούλου**, στο άρθρο της, CHALLENGING MYTHS IN THE MUSEUM: THE ACHERON ORACLE OF THE DEAD IN THE IOANNINA ARCHAEOLOGICAL MUSEUM, μελετά την

αμφιλεγόμενη ιστορία του λεγόμενου «Νεκρομαντείου του Αχέροντα» στην Ήπειρο, όπως αυτή αντιμετωπίστηκε κατά την τελευταία επανέκθεση των μόνιμων συλλογών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων. Στο ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο της συγκρότησης και διάδοσης αφηγήσεων γύρω από το αρχαίο παρελθόν στην Ελλάδα, η συγγραφέας παρουσιάζει τις προσπάθειες των επαγγελματιών του μουσείου Ιωαννίνων να αμφισβητήσουν παγιωμένες αντιλήψεις και μύθους σχετικά με την αρχαία Ήπειρο, καταδεικνύοντας τον γόνιμο ρόλο που τα μουσεία μπορούν να παίξουν σε ανατρεπτικές και, εν πολλοίς, αναστοχαστικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος για το ευρύ κοινό.

Στο δικό της άρθρο, “And who will remember? And how shall we preserve a memory?” NEW APPROACHES TO EXHIBITS ON THE HOLOCAUST, η **Yehudit Kol-Inbar** διερευνά πρακτικά, θεωρητικά και ευρύτερα φιλοσοφικά ζητήματα σχετικά με τον σχεδιασμό εκθέσεων για το Ολοκαύτωμα, και ειδικότερα για τις εμπειρίες μικρών παιδιών. Εστιάζοντας στις πρόσφατες εκθέσεις του Yad Vashem, οι οποίες έχουν λειτουργήσει ως πρότυπα για παρόμοιες εκθέσεις διεθνώς, και το πρωτοποριακό πρότζεκτ *Transmitted Memory and Fiction* της ομώνυμης ομάδας εργασίας του Van Leer Institute, η Inbar συσχετίζει τη μουσειακή αναπαράσταση με διαδικασίες μνημόνευσης και ιστορικής εκπαίδευσης και φωτίζει τον ρόλο του μουσειακού επιμελητή στη μετά τους επιζώντες εποχή. Το άρθρο της αποτελεί σημαντική συμβολή στις μουσειακές σπουδές όσον αφορά την εκθεσιακή αναπαράσταση του τραύματος και τις ηθικές και διδακτικές της διαστάσεις, ειδικά σε μια εποχή έμφασης, συγκινησιακής εκμετάλλευσης και οπτικής προβολής του ανθρώπινου πόνου.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει άρθρα που μάς οδηγούν έξω από τους τοίχους των μουσείων, σε διαδικασίες διαχείρισης της κοινωνικής μνήμης αναφορικά με άλλες μορφές και κατηγορίες του υλικού πολιτισμικού αποθέματος.

Το πρώτο σχετικό κείμενο, MANAGING ‘DIFFICULT’ INTANGIBLE HERITAGE THROUGH THE APPLICATION OF THE LIVING HERITAGE APPROACH του **Ιωάννη Πούλιου**, αφορά στη διαχείριση των Παλαιών Φυλακών Τρικάλων. Για περισσότερο από έναν αιώνα, οι φυλακές αυτές στέγασαν ποινικούς και πολιτικούς κρατούμενους, ειδικά κατά τη διάρκεια «δύσκολων» περιόδων της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας της Ελλάδας: τον εμφύλιο πόλεμο και τη δικτατορία των συνταγματαρχών. Οι φυλακές συνδέονται επίσης με τον συνθέτη Βασίλη Τσιτσάνη και το ρεμπέτικο, επίσης μια δύσκολη, άυλη αυτήν τη φορά, πολιτισμική κληρονομιά, την οποία ο Δήμος Τρικάλων επιδιώκει πλέον να προβάλλει με τη δημιουργία σχετικού μουσείου στον χώρο. Ο Πούλιος συζητά τη διαχείριση του κτηρίου των Φυλακών και της μνήμης του μέσα από ποικίλες οπτικές: αυτή των δημοτικών αρχών, αυτή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας που αποφάσισε την κατεδάφιση του κτηρίου προκειμένου να αναδείξει τα υποκείμενα οθωμανικά λουτρά, και αυτή της κοινότητας των πρώην κρατούμενων και άλλων πολιτών συνδεδεμένων με τη Φυλακή, οι οποίοι κατέθεσαν τις αναμνήσεις τους στο ντοκιμαντέρ τού Δημήτρη Κουτσιμπασάκου «Σιωπηλός μάρτυρας». Αξιοποιώντας το περιεχόμενο, τη δομή και την προσέγγιση της ταινίας, ο συγγραφέας διερευνά την εφαρμογή αυτού που ονομάζει «προσέγγιση της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (“living heritage approach”), ένα

ολιστικό μοντέλο διαχείρισης που ορίζεται από τις αξίες μιας κοινότητας και της βιώσιμης ανάπτυξής της.

Ο Άγγελος Παληκίδης στο άρθρο του, TRACING ROADS OF NOSTALGIA. CAN THERE BE A SHARED LIEU DE MÉMOIRE FOR THE GREEK AND TURKISH REFUGEES OF THE POPULATION EXCHANGE OF THE LAUSANNE CONVENTION (1923)?, μελετά τις μνημονικές κοινότητες Ελλήνων και Τούρκων προσφύγων, που προέκυψαν από την ανταλλαγή πληθυσμών μετά το τέλος του μικρασιατικού πολέμου και τη σύμβαση της Λοζάνης το 1923. Λαμβάνοντας υπόψη το φορτισμένο πολιτικό πλαίσιο της εθνικής ιστοριογραφίας στην Ελλάδα και την Τουρκία, το τραύμα των προσφύγων και τη διαγενεακή του εξέλιξη, ο συγγραφέας διατρέχει την ιστορία προσφυγικών ενώσεων και ιδρυμάτων στις δύο χώρες και αναλύει τις αφηγήσεις Ελλήνων και Τούρκων προσφύγων, όπως αυτές περιλαμβάνονται στη δίγλωσση έκδοση της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης “Lozan Mübadilleri Vakfi” («Ίδρυμα Ανταλλαγέντων της Λοζάνης»), έναν πολιτιστικό οργανισμό που οργανώνει εκθέσεις, εκδηλώσεις και ταξίδια μνήμης στην Τουρκία και την Ελλάδα. Τέλος, επεξεργάζεται τη δυνατότητα δημιουργίας ενός κοινού μνημονικού τόπου για τους πρόσφυγες και των δύο χωρών, και προβληματίζεται ως προς τα αναγκαία χαρακτηριστικά του.

Στο άρθρο τους, THE ‘DIFFICULT’ PAST OF A TOWN. THE RESONANT SILENCES AND SUPPRESSED MEMORIES OF FLORINA’S CULTURAL HERITAGE, ο Ανδρέας Ανδρέου και ο Κώστας Κασβίκης εξετάζουν αντιλήψεις, στάσεις και κοινωνικές πρακτικές σχετικά με τη δύσκολη πολιτισμική κληρονομιά της Φλώρινας. Αναλύουν, παγιωμένες και μη, προσεγγίσεις της τοπικής συλλογικής μνήμης και της επιχειρούμενης μέχρι πρότινος ιδεολογικής ταύτισης με το εξελληνισμένο παρελθόν της περιοχής, διαδικασία που έχει αποκλείσει επιμελώς ποικίλα στοιχεία της ιστορίας και του υλικού πολιτισμού της πόλης (ισλαμικά μνημεία, ένα χωράφι με άταφους νεκρούς του Εμφυλίου, εκκλησίες και σχολεία που συνδέθηκαν με τη βουλγαρική γλώσσα). Οι συγγραφείς προσεγγίζουν τον δημόσιο χώρο της Φλώρινας ως ένα ανοικτό υπαίθριο μουσείο που αναπαριστά την τοπική ιστορία. Η προσέγγιση του ιδιαίτερου αυτού πολιτισμικού τοπίου εγείρει αντιθετικές μνήμες και πρακτικές μνημόνευσης, οι οποίες αντιμετωπίζονται με ποικίλους τρόπους από τις εμπλεκόμενες κοινωνικές ομάδες και θέτουν σημαντικές προκλήσεις ως προς τη σημασία που τους δίδεται από το διαδίκτυο, την τυπική και άτυπη εκπαίδευση και τη διαρκώς αναπτυσσόμενη βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου.

Στο τρίτο μέρος του τεύχους αναλύονται ζητήματα δύσκολης κληρονομιάς και μουσειακής εκπαίδευσης σε σχέση με τη διδασκαλία της ιστορίας.

Η Γεωργία Κουσερή, στο άρθρο της THE AUSCHWITZ-BIRKENAU MEMORIAL AND MUSEUM AS A SOURCE OF KNOWLEDGE AND A TRIGGER FOR EMPATHY ABOUT THE HOLOCAUST, παρουσιάζει τα εκπαιδευτικά ταξίδια που έκανε με μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Κρατικό Μουσείο και Μνημείο του Auschwitz-Birkenau στην Πολωνία και διερευνά προβλήματα σχετικά με τη δυνατότητα των μαθητών να προσεγγίσουν το Ολοκαύτωμα, να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους για αυτό, να ανασκευάσουν προϋπάρχουσες αντιλήψεις τους και να αλλάξουν πολλές πτυχές της προσωπικής τους νοηματοδότησης του θέματος αλλά και της συλλογικής κοινωνικής τους δράσης. Το

άρθρο καταδεικνύει την αξία μιας «ενσυναίσθησης ενδιαφέροντος» (“empathy of care”, Barton & Levstik 2004) στην ιστορική εκπαίδευση και τη συγκρότηση της πολιτειότητας των μαθητών, καθώς και τις εκπαιδευτικές δυνατότητες που προσφέρουν οι μαθητικές επισκέψεις σε τόπους τραυματικής μνήμης.

Η **Ευαγγελία Σαρηγιάννη**, στο άρθρο της APPROACHING CULTURAL TRAUMA THROUGH MUSEUM EDUCATION. A PROJECT FOR PRIMARY SCHOOL CHILDREN ON THE ASIA MINOR CATASTROPHE, μάς οδηγεί –όπως και τους μικρούς μαθητές της– στο Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλιά Χαιδεμένου» στη Νέα Φιλαδέλφεια στην Αθήνα, για την εκπόνηση εκπαιδευτικού πρότζεκτ σχετικά με την ένταξη του προσφυγικού πολιτισμικού τραύματος της Μικρασιατικής Καταστροφής στη σχολική διαδικασία. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιεί τις οδηγίες διδασκαλίας τραυματικών γεγονότων στο σχολείο, όπως αυτές έχουν καταρτισθεί από διεθνή κέντρα διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος και άλλων γενοκτονιών. Η συγγραφέας παρουσιάζει τους δημιουργικούς τρόπους με τους οποίους το μουσειακό θέατρο μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση της ιστορικής και πολιτισμικής ετερότητας, καθώς και στην καλλιέργεια ενσυναίσθησης ως προς σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες μετανάστευσης και προσφυγικών μετακινήσεων.

Η **Kay Traille**, στο άρθρο της RICE AND RACE. CULTIVATING CURIOSITY ABOUT CONTROVERSIAL HISTORIES, τίτλος που παραπέμπει σε ένα λεκτικό παιχνίδι που συνδέει το ρύζι στις αμερικανικές φυτείες του 17ου και 18ου αιώνα με τη φυλετική ταυτότητα των θυμάτων του δουλεμπορίου, αναδεικνύει τρόπους διδασκαλίας της ιστορίας της δουλείας με τη χρήση του υλικού πολιτισμού και τη δημιουργία μιας μικρής περιοδεύουσας έκθεσης για το κέντρο δουλεμπορίου στο Bunce Island της Sierra Leone. Τα αντικείμενα λειτουργούν εδώ ως εναύσματα για την κατανόηση της συμβολής των Αφρικανών δούλων στην ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας. Συνδυάζονται με εμπειρικά δεδομένα σχετικά με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις των σπουδαστών του αμερικανικού Νότου για το παρελθόν τους, καθιστώντας έτσι το πρότζεκτ της Traille μια ενδιαφέρουσα στρατηγική αξιοποίησης του υλικού πολιτισμού για τη διδασκαλία επίμαχων ιστορικών θεμάτων.

Τέλος, η **Maria Auxiliadora Schmidt** και η **Ana Claudia Urban**, στο άρθρο τους COMMUNITY MUSEUMS: A PROPOSITION FOR HISTORY EDUCATION, παρουσιάζουν ένα κοινοτικό μουσείο, το Museu de Periferia (MUPE) στα περίχωρα της πόλης Curitiba στη Βραζιλία, σκοπός του οποίου είναι η οργάνωση δράσεων για τους φτωχούς κατοίκους της περιοχής και η παροχή εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το Μουσείο βασίζεται, αξιοποιεί και ταυτόχρονα συγκροτεί τη σχέση των κατοίκων με το παρελθόν της περιοχής και τη γνώση τους για αυτό μέσα από συμμετοχικές εκθέσεις, καταθέσεις μαρτυριών και ενδιαφέρουσες μνημονικές αφηγηματικές πρακτικές. Μέσα από την εμπλοκή τους στις δράσεις του μουσείου, τα μέλη της κοινότητας κατανοούν το παρόν και κατευθύνουν τις ενέργειές τους προς το μέλλον, αναπτύσσοντας έτσι ατομική και συλλογική εμπρόθετη δράση όσον αφορά τη διεκδίκηση στέγης και το δικαίωμα τους για μια καλύτερη ζωή.

Το τελευταίο αυτό μέρος του *Museumedu 6* κλείνει το επιμελητικό μας εγχείρημα με τον πιο εύγλωττο ίσως τρόπο. Οραματιζόμαστε τα μουσεία ως οργανισμούς που επιδιώκουν να μεταμορφώσουν τους επισκέπτες από παθητικούς θεατές σε πολίτες που στέκονται κριτικά και ενεργά απέναντι σε διαφορετικές ιστορικές αναγνώσεις και ερμηνείες της πολιτισμικής τους κληρονομιάς· μουσεία, στα οποία το κοινό δεν συνιστά μια αφηρημένη κατηγορία ανθρώπων αλλά ενεργούς συνδιαμορφωτές αντιλήψεων για το παρελθόν και τη σημασία του.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Barton, K. & Levstik, L. (2004). *Teaching History for the Common Good*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Convery, I., Corsane, G. & Davis, P. (Eds.) (2014). *Displaced Heritage: Responses to disaster, trauma and loss*. Woodbridge, UK: Boydell and Brewer Press.
- Harrison, R. (2008). The Politics of the Past: Conflict in the use of heritage in the modern world. In G. Fairclough, R. Harrison, J. Jameson & J. Schofield (Eds.), *The Heritage Reader* (pp. 177-190). London and New York: Routledge.
- Logan, W. & Reeves, K. (Eds.) (2009). *Places of Pain and Shame: Dealing with “difficult heritage”*. London: Routledge.
- Macdonald, S. (2009). *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond*. London and New York: Routledge.
- Silverman, H. (Ed.) (2011). *Contested Cultural Heritage: Religion, nationalism, erasure and exclusion in a global world*. New York: Springer.

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε θερμά τους κριτές Κλειώ Γκουγκουλή (Πανεπιστήμιο Πατρών), Έλλη Λεμονίδου (Πανεπιστήμιο Πατρών), Μάρλεν Μούλιου (ΕΚΠΑ), Αλεξάνδρα Μπούνια (Πανεπιστήμιο Αιγαίου), Karel Van Nieuwenhuysse (KU Leuven - Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβέν), Γιώργο Παπαϊωάννου (Ιόνιο Πανεπιστήμιο), Καλλιόπη Φουσέκη (University College London) και Alejandro Egea Vivancos (Universidad de Murcia), για την πολύτιμη συμβολή τους. Ευχαριστούμε επίσης τα μέλη της Επιτροπής Σύνταξης και Έκδοσης του *Museumedu* και ειδικά την Ειρήνη Νάκου για τη βοήθεια και τη στήριξη καθ' όλη τη διάρκεια προετοιμασίας αυτού του τεύχους.

Οι Επιμελήτριες του ειδικού τεύχους *Museumedu 6*

Εσθήρ Σολομών

Ελένη Αποστολίδου